

Грудень 1857

1 грудня. Дістав листа від М. С. Щепкина, в якому він пропонує мені побачення в селі Никольському (маєток його сина) або, коли я не маю зайвих грошей на цю подорож (125 рублів були в мене цілком зайві), то він обіцяє сам приїхати до мене до Нижнього. Як би він звеселив і мене, і своїх нижнегородських поклонників! Напишу йому, нехай їде сюди і нехай на тутешній бідній сцені втне по-стародавньому. Тепер тут, доречі, дворянські вибори.

Після сеансу в Шрейдерса та після обіду у Фреліха я попав випадково на півпаний музичний вечір до офіцера шляхів Уттермарка і почув там віртуоза на фортепіані, якого я й не гадав почути тут у глушині. Віртуоз цей якийсь пан Татарінов. Між іншим він заграв кілька уривків із “Пророка” та “Гугенотів” Меєрбера і підніс мене на сьоме небо.

2 [грудня]. Сьогодні я був з візитою в надхненного мого віртуоза Татарінова й бачив у нього, чого я також не сподівався побачити в Нижньому, — я побачив у нього справжнього розкішного Гюдена. Такі дві прегарні несподіванки разом — насолода рідка й висока. І які ж варвари нижнегородці! Вони знають Татарінова тільки, як урядовця в компанії, що буде залізницю. А про картину Гюдена і навіть про самого Гюдена ніхто й не чував, крім старого Улибишева, з яким я сьогодні познайомився в театрі. Це відомий біограф і критик Бетховена і постійний відвідувач тутешнього театру.

3 [грудня]. Три дні зряду несподіванки, і найприємніші несподіванки. Це велика рідкість у тутешньому одноманітному житті. Сьогодні відвідав мене Густав Василевич Кебер. Гість зовсім несподіваний. Він — великий приятель Ф. Лазаревського. І той, відіжжаючи з Нижнього, доручив йому побачитись зо мною: і предобрий Густав Василевич сьогодні виконав доручення свого й мого друга. Коли б більше таких несподіванок, як гарно минали б дні нашого життя!

4 [грудня]. Написав листи до Щепкина та Куліша. Прошу їх, друзів моїх великих, відкласти всяке житейське чи службове попеченіє й приїхати до мене тижнів на два, а аще совість не зазрить, то й на довше. Який би я був щасливий, якби справдилось моє бажання. Може таки й справдиться.

8 [грудня]. Оці чотири дні писав я поему, назви для якої ще не придумав. Здається, назову її “Неофіти, або перші християни”. Добре, як не одурить мене Щепкин. Я йому присвячую цей твір, і мені страх як би хотілось йому прочитати та почути його справедливі дружні завваги. Не знаю, коли я возьмусь за “Дервіша й Сатрапа”. А потяг до [писання] почуваю великий.

9 [грудня]. В компанії чесних артистів: Клімовського, Владімірова та Платонова, святкував іменини спільної, а зокрема театральної красуні, на імя Ганни Дмитрівни, а на прізвище не знаю, — і святкував без хитрощів, себто з відповідним випадкові та місцю продовженням, ясніше — на шкоду чарівній родині мадам Гільде.

10 [грудня]. Сьогодні ввечері Варенцов вернувся з Петербургу і привіз мені від Куліша листа та оце тільки видрюковану його “Граматку”. Як прекрасно, розумно і благородно складений цей цілком новий буквар. Дай Боже, щоб він прищепився серед нашого безталанного народу. Це перший вільний промінь світла, що може проникнути в здушену

попами невольничу голову.

З Москви Варенцов привіз мені привітання від Щепкина, а від Бодянського привітання й цінний дарунок, його книжку “О времени происхождения Славянскихъ письменъ” із зразками старовинного словянського шрифту. Сердечно вдячний О[сипові] М[аксимовичу] за його коштовний дарунок. Ця книга знаменито поповнила сучасну нашу історичну літературу.

Ще привіз він для М. К. Якобі олив'яним олівцем нарисований портрет нашого вигнанця-апостола Іскандера. Портрет повинен бути схожий, бо не подібний до рисунків такого роду. Та коли б і не був схожий, то я все ж скопіюю [його] задля імени цієї святої людини.

12 [грудня]. Сьогодні бачив я на сцені “Станціоннаго Смотрителя” Пушкіна. Я був завжди проти перероблювань; і на цю перерібку пішов дивитись знечев'я; і що ж, — перерібка показала наймайстернішою перерібкою, а виконання незрівняне; особливо сцени другого акту й остання сцена третього були так натурально-трагічно виконані, що хоч би найгеніяльнішому артистові, так якраз у міру. Слава тобі, пане Владіміров, слава й тобі, тітко Трусова! Ти так натурально-злісно виконала ролю дідички Лепьошкіної, що сама Коробочка перед тобою зблідла. Взагалі ансамбль драми був чудовий, чого я зовсім не сподівався. І коли б не галасували в ложі п'яні вусаті одставні гусари-дідичі, то я вийшов би з театру зовсім задоволений.

Доречі про дідичів. Їх тепер насунуло до Нижнього на вибори тьма-тьмуца, і всі без винятку з бородами та вусами, в гусарських, уланських та інших кавалерійських мундирах. Піхотних і морських — непомітно. Розмовляють між собою тільки по-французькому. Пиячать і галасують в театрі, і чути, що складають опозицію проти звільнення селян із кріпацтва. Справжні французи!

13 [грудня]. Дістав листи від Щепкина й од Лазаревського. Старий друзяка пише, що він приїде до мене колядувати на свята. Добрий, щирий друг! Він має на думці подарувати кілька спектаклів нижнегородській публіці. Який пишний, святочний дарунок!

Лазаревський, між іншим, пише, що він дістав на моє ім'я 175 карбованців через Льва Жемчужнікова з умовою не виявляти мені імени. Жертва таємна, великодушна! Чим же я віддячуся вам, добрі, великодушні земляки мої, за цю щирю жертву? Вільною, щирою піснею, піснею вдячності й молитви!

Ще сьогодні захожуюсь коло “Сатрапа й Дервіша” і, як Бог pomoже скінчити успішно, то присвячу його чесним, щедрим і благородним землякам своїм. Мені хочеться написати “Сатрапа” в формі епопеї. Ця форма для мене зовсім нова. Не знаю, як я з нею справлюсь.

14 [грудня]. Увечері пішов до старого Улибишева з спасенною метою послухати музики. Старий занедужав і не приймав гостей. Вертаючись додому, я здибав на вулиці недавню іменинницю, і вона, не зовсім проти [мого] бажання, затигнула мене на маскарад. Явище рідке й оригінальне для Нижнього. Це — в усіх подробицях танц-клас Марцинкевича в Петербурзі. Невелика різниця у вбраннях: там п'яні черкеси закінчують спектакль, а тут — просто офіцери за підмогою приїжджих дідичів-французів. Одним словом — блискучий маскарад!

15 [грудня]. Через В. І. Даля одержав листа від Федора Лазаревського. Він пише, що

незабаром поїде кудись через Нижній і просить мене не їздити до Балахни. Не поїду, цур їй!

16 [грудня]. Увечері пішов я до В. І. Даля засвідчити йому глибоку повагу від Ф. Лазаревського. Після привітання та переказу найглибшої поваги, одна з дочок його сіла за фортепіано й заходилася частувати мене українськими піснями. Я, звичайно, був захоплений не її поганим співом, а наївною чемністю. Помітивши, що вона досить сміливо орудує інструментом, я попросив її заграти щонебудь із Шопена. Але через те, що мого улюбленця тут не було, вона замінила його увертюрою з “Гугенотів” Меєрбера. І на моє велике здивування виконала цей геніяльний твір краще, ніж я сподівався. Скромна артистка пішла собі до внутрішніх апартаментів, а ми з В[олодимиром] І[вановичем] в розмові якось ненароком торкнулися псалмів Давидових і взагалі Біблії. Помітивши, що я не байдужий до біблійної поезії, В. І. запитав мене, чи я читав Апокаліпсис. Я сказав, що читав, та на жаль, нічого не зрозумів. Він заходився пояснити зміст і поезію ... і наприкінці запропонував мені прочитати його власний переклад Апокаліпсису з поясненнями і просив, як прочитаю, висловити свою думку. Це останнє мені дуже не до вподоби: без цієї умови можна було б, і не прочитавши, подякувати йому за ласкавість, а тепер конче треба читати. Побачимо, що це за звір у перекладі.

17 [грудня]. Дістав листа від П. Куліша. Він одмовляється від побачення зо мною тут не тому, щоб йому бракувало часу та бажання, а щоб уникнути поголосок, які можуть загаяти мій поворот до столиці. Я з ним майже згоден. Від часопису, про який я йому писав, він начисто відмовився. Лагодить матеріали до третього тому “Записокъ о Южной Руси” і щось почав писати поважне, але що саме — не каже.

Увечері був на бенефісі пана Клімовського. І, хоч виконання було добре, все ж “Дообѣдненный сонъ” Островського мені не сподобався. Повторення, ще й до того мляве. Все інше йшло абияк, крім проспіваного бенефіціантом у перерві та ще й ним самим складеного попурі.

18 [грудня].

Читалъ и сердцемъ сокрушился,
Зачѣмъ читать учился.

Читаючи оригінал, себто словянський переклад Апокаліпсису, я прихожу до думки, що апостол писав це обявлення для своїх неофітів відомими їм алегоріями, щоб заховати справжній сенс проповіді від своїх приставів. А може й з метою більш матеріальною: щоб вони (пристави) ... та швидше звільнили його з вязниці. Останнє припущення видається мені правдоподібне.

З якою ж метою така розумна людина, як В[олодимир] І[ванович], перекладала й поясняла цю алегоричну ...? Не розумію. І з яким наміром він запропонував мені прочитати свій убогий твір? Чи не думає він відкрити в Нижньому катедру теології і зробити мене своїм неофітом? Навряд. Яку ж думку я йому висловлю про його препоганий твір? Доводиться брехати, і задля чого? Просто так, з чемности. Яка фальшива чемність!

Не знаю справжньої причини, а певне вона є: Володимир Іванович не користується тут доброю славою, а чому — так і не знаю. Про нього якийсь тутешній дотепа навіть і

епіграму вступив. Ось вона:

У насъ были три артиста.
Двухъ не стало, это жаль.
Но пока здѣсь будетъ Даль,
Все какъ будто бы нечисто!

19 [грудня]. Мо[nsieur] Брон (учитель французької мови в гімназії) розповів мені сьогодні про жахливу подію, що сталася недавно в Москві. Трагедія такого змісту:

Моторний молодий гвардієць привіз до Москви залізницею дівчину, прекрасну, як янгол. Привіз її до якогось не зовсім публічного трактиру. Погуляв з нею декілька днів, як то кажуть, “на славу” і зник, залишивши її розплачуватися з трактирником, а в неї ні грошей, ні паспорту. Вона втікла з дому із своїм коханцем, щоб у Москві повінчатися — та й кінці в воду. Трактирник глянув на красуню і, як людина бувала, імкнув, у чому справа, підіслав до неї зводню. Спритна тітуся пригорнула її, приголубила, заплатила трактирникові борг і взяла її до себе на помешкання. Другого чи третього дня вона втікла від послужливої старої і з'явилась до “частного пристава”, а слідом за нею з'явилась і її протекторка, — підмастила пристава, а той, не зважаючи на її докази, що вона благородна, що вона дочка генерала, висік її різкими й одіслав до дому праці на поправу, де вона за кілька днів померла. Жахлива подія! І все це падає на військовий стан. Паскудний стан!

20 [грудня]. З благодійною ціллю лагодиться вистава з участю благородних осіб під безпосередньою дирекцією п[ані] Голинської і п[ана] Варенцова. Вистава складатиметься з живих картин та концерту.

Пан Варенцов запросив мене сьогодні, як маляра, на репетицію, властиво для живих картин, себто для освітлення цих безглузких картин. Я з простоти сердечної й спробував був освітлити одну з них так, що головна фігура в світлі, а решта — в півтоні. Освітлення вийшло досить ефектне, але сердешні матусі збили бучу, чому одна така й така освітлена, а наші дочки хіба гірші за неї, що їх зовсім не видно, що їх тільки з афіші будуть знати! Я сплюнув і хотів піти геть, але мене спинила Марія Олександрівна Дорохова і просила поставити й освітлити її Ніночку. Ніночка, хоч не красуня, вийшла в картині чарівна. Чадолюбиві матусі, хоч і помітили, в чому справа, та все ж не згодились залишити своїх дочок у півтоні.

Сьогодні має виїхати з Москви М. С. Щепкин. Ой, як би він добре зробив, коли б виїхав! Післязавтра я мав би радість поцілувати мого старого, мого єдиного друга!

21 [грудня]. Сьогодні дістав листа від М. С. Щепкіна. Він сьогодні виїхав із Москви, і післязавтра я обійму мого старого, мого щирого друга. Який я щасливий цією нелицемірною приязню! Мало кому з нас Бог посилає таку повну радість, і дуже, дуже мало серед людей таких, що дожили до семидесяти літ і зберегли таку поетичну сівіжість серця, як М. С. Щасливий патріарх-артист!

Сьогодні теж дістав листа від моєї святої заступниці, від графині Настасії Іванівни Толстої. Вона пише, що лист мій, адресований графові Ф[едорові] П[етровичу] буде на

святках переданий М[арії] М[иколаївні] і подає мені адресу М. О. Осіпова. Боже мій! Чи скоро я побачу свою Академію? Чи скоро обійму мою святу заступницю?

Спектакль з благодійною метою пройшов добре, крім живих картин і народнього гімну. Ніночка Пуцина була чарівна.

24 [грудня]. Празникам празник і торжество есть торжеств! У третій годині вночі приїхав Михайло Семенович Щепкин.

29 [грудня]. У дванадцятій годині вночі виїхав од мене Михайло Семенович Щепкин. Я, Овсянников, Брилкін і Олейников відпровалили мого великого друга до першої станції і точно в третій годині вернулися додому. Шість днів, шість днів повного, радісно-врочистого життя! І чим я заплачу тобі, мій старий, мій єдиний друже? Чим я заплачу тобі за це щастя? за ці радісні, солодкі сльози? Люблю? та я ж давно тебе люблю!... Та й хто, знаючи тебе, не любить? Чим же?... Крім молитви за тебе, найщирішої молитви, — я нічого не маю.

30 [грудня]. Я все ще не можу прийти до нормального стану після чародійного, чарівного видіння. У мене все ще стоять перед очима: Городничий, Матроз, Михайло Чупрун і Любим Торцов. Але яскравіший та осяйніший за великого артиста стоїть великий чоловік, лагідно усміхнений друг мій єдиний, мій щирий, мій незабутній Михайло Семенович Щепкин.